

Renata Šribar

Platforma za spremembo

DARJA ZAVIRŠEK, Hendikep kot kulturna travma: Historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi, Založba *cf*!, Ljubljana 2000

Red in prepoznavnost strukture, ki vzpostavlja znanstveno ali strokovno delo, sta dolgočasna, če utrjujeta tudi obstoječi red v strukturiranosti svojega objekta in njegovega okolja. Za priporočilo knjige Darje Zaviršek bomo uporabili argument praktičnih življenjskih in refleksivnih možnosti, ki jih – močno teoretsko podprto, informirano in kultivirano – odpira. Dodali bomo še en argument, ki bo blizu predvsem feminističnim teoretičarkam. Druga kakovost je vidna in delotvorna sposobnost avtorice za afiniteto¹ do oseb, ki jih je srečevala med preučevanjem hendikepa. Tako vzpostavljen odnos je primerna etična oddolžitev za govor o drugih, ki je delno vprašljiv tudi v primeru, ko je to govor – za te druge, in ne glede na to, ali so drugi obteženi s pomenom inferiornosti ali ne.

Hendikep, hendikepirani. Poimenovanje je zacvetelo na polju politične korektnosti in ga zato ni bilo treba prizpraševati, še toliko bolj ne, ker je v obtoku v uporabniškem gibanju. Če staro označevanje z besedama invalidnost in invalidi,² ki ga še vedno uporabljajo tradicionalne organizacije, ne-reflektirano prenaša naprej diskriminatorne pomene, aktualno označevanje s poimenovanjem – in seveda zgolj s pomeni, ki ga je ustvarilo uporabniško

¹ Medsebojno občutenje "afinitete" po Donni Haraway pomeni možnost feminističnega *think tank-a* in delovanja.

gibanje – opozarja na diskriminatornost. Poimenovanje je božje dejanje ustvarjanja sveta, ali kot se drugače o tej moči "performativnega govornega dejanja, ki je opravljeno s poimenovanjem", izreče v okviru teorije govornih dejanj Darja Zaviršek, ko ji pripiše "pomembne dužbene posledice" (str. 165). Sama uporablja termina prizadetost (*disability*) in hendikep kot sinonima za poškodovanosti, težave z duševnim zdravjem in družbene prikrajšanosti.³ Beseda prizadetost se zdi primerna, saj vključuje obe dimenziji, telesno in družbeno, hkrati vključuje čustveno dimenzijo, ki je, kot beremo v nadaljevanju knjige, pomembna ne le kot posledica poškodovanosti, temveč tudi kot njen dejavnik. Pri nas največkrat (v okviru uporabniškega gibanja) uporabljen izraz handicap izhaja iz identitetne politike, v kateri je družbena negativno ustvarjena identiteta izhodišče za emancipatorno delovanje in mišljenje hendikepiranih. Darja Zaviršek potegne analogijo z bolj poznanim primerom družbene diskriminacije in citira Hannah Arendt: "Če si napaden kot Jud, se moraš braniti kot Jud."⁴ (str.17) Za očrtano strukturo knjige teče intimnejša pripoved, ki se začinja z vprašanjem (aktualne) identitete hendikepiranih, poškodovanosti kot univerzalne človeške izkušnje, nevidnih prikrajšanosti, ki jih proizvaja novi družbeni deloholični red, in konča pri možnosti vizionarskega pojmovanja prizadetosti kot ene izmed "raznoličnosti človeškega življenja" in ne kot "napake"

² "(invalidus iz *in-*, *validus* močan) kdor je zaradi pohabljenosti ali bolezni delno ali popolnoma nezmožen za delo (...)" ; zanikanje sposobnosti pa je širše: *validus* pomeni "močan, krepek, čvrst", "zdrav, čil" in tudi "močen, silen, trden, mogočen, vpliven". Gl.: France Verbinc, *Slovar tujk*, CZ, Ljubljana 1976 in Fran Bradač, *Latinsko-slovenski slovar*, DZS, Ljubljana 1980.

³ Prikrajšanost bi bil ustrezen slovenski prevod besede *handicap*, a potem bi s pojmom pridobili na družbeni "konotaciji" in izgubili materialnost telesa.

(str. 247). V naslednjem odstavku se bomo prilagodili formalnim zahtevam žanra, a se bomo v zaključku vrnili k emotivno močnim in miselno intrigantnim, vendar manj fokusiranim temam.

Knjiga *Hendikep kot kulturna travma* pomeni kompleksen prispevek k repozicioniranju in rekonceptualizaciji hendikepa in hendikepiranih⁵ v nacionalnih okvirih; napisan je s historične perspektive, pri čemer so, kot govori že podnaslov, tudi nekatere aktualne teorije in prakse hendikepa opisane kot ozaveščeno kreiranje zgodovine: nova pojmovanja, ki ustvarjajo nove naracije in "spominske bloke". V prvem delu, ki ga sestavljajo začetna tri poglavja, Darja Zaviršek v fenomenološkem in epistemološkem okviru hendikepa tematizira nekatere dobro znane in razširjene koncepte in kategorije: drugi, drugačnost, pravice, enakost, razlika, globalizacija, kategorizacija, naturalizacija, univerzalizacija, identiteta, dominacija, diskriminacija, kontinuiteta, norma in normalno, izključenost, vključenost, meje. Četrto in šesto poglavje tvorita drugi del, opis mreženja in prečenja hendikepa z diskriminativnimi in eksploatorskimi diskurzi in praksami rase, etnije, spola in kulturnih razlik. Ključni koncept tega segmenta knjige je "limi-

nalnost" (Arnold Van Gennepe), ki je antropološkega porekla in se izvorno nanaša na strukturiranje obredov prehoda v plemenskih družbenih ureditvah, konkretno na vmesno obdobje med dvema strukturnima pozicijama. Prehod je čas (in prostor) izven reda in je pod vplivom močnih polucijskih sil. Ujetost v stanje prehoda je najbolj paradokсна in žalostna metafora za družbeni položaj hendikepiranih, pomeni nadzor, izključenost, podrejenost, robnost (str.169). S konceptom liminalnosti postane družbena nemoč hendikepiranih oseb bolj razumljiva. Prikrajšanost je izkušnja nemožnosti. Tretji del (peto in sedmo poglavje) je namenjen obravnavi diskurzov o hendikepiranem telesu in njihovim praktičnim učinkom ter ideološkim ozadjem raznih diskurzivnih in reprezentacijskih praks. Trdnost avtoričinih teoretskih pozicij pri tematiziranju odnosa med telesom in diskurzom⁶ ter čustvovanjem in fiziologijo je na zavidljivi ravni, pri čemer ji ne oporekamo. Zaključno poglavje odpira aktualna misel o "ljudeh s posebnimi potrebami" v okviru stroke socialnega dela, ki je uporabila za svoje izhodišče teorijo razmerja moči in vednosti (Michel Foucault). "Birokratska identiteta" je proizvod popredmetenja, ki ga morajo za svoj obstoj opraviti državne institucije evidence, izobraževanja, zaposlovanja, socialnega varstva in druge; papirnata oseba ne ostane brez učinkov. "Subjekt torej ni naravno dan" (str. 308), proizveden je skozi vladajoče diskurze.

⁴ Privoščili si bomo še svojo, prav tako judovsko analogijo, čeprav filmsko in z negativnim primerom. Letos predvajano filmsko delo Istvána Szaba *Sunshine* je epska pripoved o družini madžarskih Judov Sonnenschein, ki se delno dogaja med drugo svetovno vojno. Najmarkantnejša oseba, pripovedovalčev oče, v taborišču pred očmi svojega sina na krut način zgubi življenje, ker na nacistovo zahtevo, naj potrdi, da je Jud, odgovarja, da je Madžar, olimpijski prvak v sabljanju in odvetnik. Ko želi braniti svojo človeškost v imenu njene univerzalnosti, jo dokončno izgubi in to celo z dejanjem, ki je z vidika institucije časti vprašljivo.

⁵ Moderna doba je vpeljala normiranje teles in posledično status invalidnih oseb; uporabniško gibanje se inspirira s tradicijo boja za državljanski status. Moderna država institucionalizira skozi "ideologijo skrbi" (Jenny Morris), uporabniško gibanje osamosvaja svoje subjekte skozi idejo o človekovih pravicah.

⁶ Darja Zaviršek se pri opisovanju vpliva normativnega govora na telesne prakse in vpliva telesnih praks na anatomijo sklicuje na delo Marcela Maussa. Georges Canguilhem pa govori tudi o pogojenosti fiziologije s "kulturnim" okoljem. Gl.: Georges Canguilhem, *Normalno in patološko*, FF/ŠKUC, Ljubljana 1987; tematiziranje odnosa med čustvovanjem in telesom oziroma njegovim delovanjem je v družboslovju s, str. 88 poradično in neosredotočeno; zdi se, da je dokazovanje o povezavi na strani zlez z notranjim izločanjem, encimov in podobnega – je torej stvar fiziologije kot vede.

Boj za pomen se ne odvija zgolj skozi opolnomočenje govora hendikepiranih in teorij hendikepa v opoziciji z biomedicinskimi govori o poškodovanosti in ideološkimi diskurzi, temveč skozi soočanje idej in vsekakor tudi organizacijske in participacijske prakse klasičnih invalidskih organizacij in novih uporabniških združenj. Tudi sama uporabniška gibanja niso povsem enotna, čeprav so konceptualno utemeljena v ideji "skupnostne skrbi". Nadaljevanje uporabniškega gibanja je gibanje za neodvisno življenje, v okviru katerega so vzniknile zahteve po samo-determinaciji, nadzoru bivalnih razmer, izbiro osebne asistencije in vse državljanske pravice. Logično je sledila dilema o kolektivni identiteti in individualnih razlikah (str. 316). Gibanje za neodvisno življenje se je teoretsko utemeljilo in se še bolj oddaljilo od konceptov skrbi in varnosti prizadetih oseb.

Uporabniška gibanja so poleg zahtev po skupnostni skrbi in pravici do samo-determinacije promovirala in uveljavljala družbeni princip recipročnosti, torej vključevanje v družbene krogoke menjav, ki jih (je) klasična institucionalizacija onemogoča(la). "Potlač", obred, pri katerem po načelu skupinske recipročnosti pojedjo in eliminirajo ogromne količine hrane, je avtoričina antropološka prisposoba za integracijo hendikepiranih v družbo, in poetičen zaključek zahtevno kompleksnega dela o hendikepu.

"Normalno", ki je v zahodni kulturi od 19. stoletja naprej koncipirano – ne glede na področje življenja - v razliki od "neobičajnega", "nenormalnega", "patološkega", dobi s knjigo *Handikep kot kulturna travma* monstrozne razsežnosti. Darja Zaviršek na senzibilen način in vsaj z učinkom, ki ga ima na čustvenem nivoju, preseže ujetost v čas, ki se je začel z industrializacijo in označil moderno dobo. Obdobje, v katerem normiranje v proizvodnji preide na telesa (telesa so normirana glede na svojo zmožnost za delo) in je sposobno pro-

izvesti nenormalna telesa, objekte segregacije, izključevanja, dominacije, izkoriščanja in izživljanja se kljub vsem post-predponam k samostalnemu, ki označuje smeri in dogajanja v družbi in kulturi, vleče v naš čas. Vsaj nekaj mest je, ki bi jih radi našli in s katerih, mislimo, je možno za trenutek pogledati izven okvirov družbene pogojenosti in skozi mikro prizore možnosti za lastno monstroznost.

Telesna drugačnost od zgodovinskega preloma naprej pomeni moralno, čustveno, intelektualno inferiornost. Je to izjava iz preteklosti, stvar vladajočih diskurzov ali latentnih verovanj, ki so na delu v običajnih situacijah s hendikepiranimi? Ali niso vrednote, kot je na primer poštenost, resnicoljubnost, hvaležnost, sočutnost, lojalnost bolj zapovedane hendikepiranim, zato da bi nekako izravnali svoj "primanjkljaj"? (primerjaj str. 81) Zbuja hoja ob vozičku nelagodje, ker fizična višina pomeni superiornost in si človek res ne more pomagati, če čuti tako? Je prizadeti obtožen, če zavrne prijaznost? ("hierarhični obrat", str. 88) Je življenje težko poškodovanega življenje v pričakovanju smrti? (str. 147) Je hendikep grd (čeprav je Frida Kahlo lepa)? (primerjaj str. 218) Naštevaje možnosti za lastne predsodke ni stvar moralke, ampak izkušnje. Predsodek je nujna posledica kategorizacije. Pride tudi za hendikepom in ne samo za invalidnostjo. Edino zdravilo proti predsodkom je neprestano mentalno in čustveno delo, razgrajevanje s pomočjo novih znanj. Druga plat monstroznosti "normalnega" biva v širših razmerah in je vse prelahko berljiva tako v vsakodnevnih poročilih kot poklicnih ali intimnih zgodbah "neprizadetih". Patriarhalna, imperialistična in pridobitniška ideologija, ki obvladuje zahodne kulture takoimenovanega razvitega sveta, proizvaja občutke, zaradi katerih konstantna primerjava, ki jo dela Darja Zaviršek, namreč primerjava diskriminatornih

praks do prizadetih ljudi z metodami holokavsta ni absurdna. Občutenja izoliranosti, steklenega zvona, "nezmožnosti pričevanja sami sebi, samemu sebi" zaradi grozljivosti dogodkov, ki jih živijo, niso znana samo "prizadetim".

Mitja Velikonja

Neznosna samoumevnost sovraštva

TONČI A. KUZMANIČ: BITIA S POL STREŠICE – Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem (HATE-SPEECH IN SLOVENIA – Slovenian Racism, Sexism and Chauvinism); Open Society Institute; Media Watch; Ljubljana, 1999; 73 in 81 strani

Pred nedavnim sem si med reševanjem stanovanjskega problema šel ogledat neko stanovanje v eno izmed ljubljanskih blokovskih sosesk. Ob dogovorjeni uri sem se dobil s posrednikom za stanovanja in se odpravil na ogled. Še preden pa sva vstopila v stopnišče, mi je posrednik zmagoslavno pokazal na priimke stanovalcev na domofonu.

"Vidite!" se mu je smejalo.

"Kaj če vidim?" me je zanimalo, pri najboljši volji nisem razumel vzroka njegovega zadovoljstva.

"To, da ni nobenega -iča...", je pojasnil, verjetno malo nejevoljen, ker mi ni kliknilo to, kar naj bi bilo samoumevno. Nakar sem mu pojasnil, da se z ljudmi razumem ali pa tudi ne ne glede na njihovo narodnost in da glede tega nimam nikakršnih posebnih pogojev.

"No, no," se je hitro znašel posrednik – in po dobri trgovski maniri, po kateri ima stranka vedno prav, pa še zavedel se je neugledne primorske mojega priimka (in kajpada naglasa) – "saj imate prav, Prekmurci, Prekmurci so tisti, s katerimi ima človek same težave ..."

Samo špekuliram lahko, kdo bi bil lahko naslednji na vrsti: samohranilke, homoseksualci, ljudje z govornimi napakami? Numizmatiki, akvaristi, kodrolasci, sladkosnedneži, tisti z Nike namesto